

РЕЦЕНЗІЯ

професора кафедри фізичної культури і спорту
Національного університету біоресурсів і природокористування України,
доктора педагогічних наук, професора **ТЕРЕНТЬЄВОЇ Наталії Олександрівни**
на дисертацію **ТУРІЦИНОЇ Олени Миколаївни**
на тему: **«Формування крос-культурної компетентності
бакалаврів з міжнародних відносин»,**
подану на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки»
галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка»

Актуальність та доцільність дисертації. Сучасний стан розвитку суспільства позначений динамічними процесами глобалізації, які суттєво трансформують усі сфери життєдіяльності, зокрема сферу освіти та міжнародних відносин. Унаслідок таких трансформацій зростає роль міжкультурної комунікації, що висуває нові вимоги до професійної підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти. У контексті трансформацій освітнього (освітньо-професійного) процесу, зумовлених глобальними викликами та динамічним розвитком технологій, актуалізується потреба в оновленні професійної підготовки майбутніх фахівців з міжнародних відносин у закладах вищої освіти.

Авторка доводить, що попри значну увагу науковців до питання формування міжкультурної та крос-культурної компетентності, питання формування крос-культурної компетентності майбутніх бакалаврів з міжнародних відносин ще не було предметом цілісного наукового дослідження, що підсилюється суперечностями між:

- соціальним запитом і реальним рівнем підготовки, що виявляється у розбіжності між об'єктивною потребою сучасного суспільства та міжнародного середовища у фахівцях з міжнародних відносин, здатних до ефективної міжкультурної взаємодії, та недостатнім рівнем сформованості їхньої крос-культурної компетентності;

- теоретичною розробленістю проблеми та її практичною реалізацією, що проявляється у наявності значного масиву теоретичних і науково-методичних досліджень, які розкривають сутність, структуру та значення крос-культурної компетентності, та недостатній реалізації цих положень у процесі професійної підготовки бакалаврів з міжнародних відносин;

- потенціалом освітнього процесу та традиційними підходами до його організації, що полягає у необхідності впровадження інноваційних та інтерактивних методів і форм навчання (кейс-методу, рольових ігор, тренінгів, моделювання міжкультурних ситуацій), створення міжкультурного освітнього середовища та домінуванні репродуктивних, фрагментарних підходів до організації освітнього процесу й відсутності системної інтеграції крос-культурної компоненти в освітні програми.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю модернізації освітнього процесу, що відповідає викликам сучасного суспільства, розвитку технологій та інтеграції України в міжнародний освітній простір. Необхідність вирішення окреслених суперечностей, недостатня розробленість питання формування крос-культурної компетентності у наукових дослідженнях через відсутність урахування сучасних змін зумовили вибір теми дисертаційного дослідження.

Сутність обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій.
Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

О. Туріциної, забезпечується застосуванням цілісної, внутрішньо узгодженої методологічної системи, адекватної меті й завданням дослідження, специфіці його об'єкта та предмета.

Використаний у дисертації комплекс теоретичних, емпіричних і статистичних методів дослідження є адекватним здійсненому дослідженню та відповідає логіці наукового пошуку, що забезпечило досягнення поставленої мети й реалізацію визначених завдань. Серед використаних методів дослідження, обраних дисертанткою, найбільш продуктивними є: *теоретичні* – для обґрунтування наукових засад дослідження (аналіз, синтез, узагальнення та систематизація педагогічних, психологічних, філософських, соціологічних і культурологічних джерел – для з'ясування стану розробленості проблеми та уточнення понятійно-категоріального апарату дослідження; порівняльний аналіз – для виявлення особливостей розвитку крос-культурної освіти в Україні та за кордоном; контент-аналіз нормативно-правових документів і методичних матеріалів – для визначення вимог до професійної підготовки фахівців з міжнародних відносин; моделювання – для розроблення структурно-функціональної моделі формування крос-культурної компетентності бакалаврів з міжнародних відносин); *емпіричні* – застосовувалися на констатувальному, формувальному та контрольному етапах дослідження (анкетування, тестування, педагогічне спостереження, експертне оцінювання, аналіз результатів навчальної діяльності – для визначення рівнів сформованості крос-культурної компетентності бакалаврів з міжнародних відносин на різних етапах експерименту; *педагогічний експеримент* – з метою підтвердження дієвості обґрунтованих педагогічних умов та ефективності функціонування розробленої моделі формування крос-культурної компетентності бакалаврів з міжнародних відносин); *статистичні* – для аналізу результатів педагогічного експерименту з метою кількісної та якісної обробки емпіричних даних, перевірки їх достовірності та підтвердження ефективності запропонованих педагогічних умов, зокрема із застосуванням методів математичної статистики (обчислення відсоткових показників, порівняння результатів експериментальних і контрольних груп, критерій Вілкоксона-Манна-Уїтні).

Джерельна база дисертаційного дослідження характеризується репрезентативністю та містить сучасні українські й зарубіжні наукові праці, нормативно-правові документи, аналітичні матеріали та результати власних досліджень, що свідчить про належний рівень теоретичної підготовки здобувача й аргументованість його наукових позицій.

Достовірність проведеного дослідження забезпечена чітким алгоритмом дій, достатнім часом для апробації та оптимальним вибором використаних методів. Обрані сучасні методи дослідження виявилися інформативними та відповідними для реальної картини відображення поставленої мети. Результати дисертаційного дослідження відображено у наукових публікаціях, зокрема у виданні, що індексується міжнародною наукометричною базою даних Scopus, у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, у колективній монографії та працях апробаційного характеру.

Структура, логіка та послідовність викладу дисертації. Структура дисертації є обґрунтованою та повністю відповідає меті й завданням дослідження. Робота містить анотації українською та англійською мовами, що відображають зміст дослідження, вступ із обґрунтуванням актуальності теми, три розділи, органічно пов'язані між собою, висновки до розділів, загальні висновки, список використаних джерел (з яких 45 % іноземними мовами) та додатки. Науковий апарат роботи є коректним, об'єкт, предмет та мета дослідження відповідають темі. У вступі презентовано наукову новизну, практичне значення,

результати апробації та впровадження Така структура відповідає чинним вимогам та забезпечує цілісність наукового дослідження.

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження та її актуальність, наведено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, схарактеризовано методи дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, надано відомості щодо їх упровадження та апробації, кількості публікацій дисертантки, в яких відображено основні положення дисертації, що засвідчує відповідність вимогам до кваліфікаційних наукових досліджень.

У першому розділі *«Теоретичні основи формування крос-культурної компетентності бакалаврів з міжнародних відносин»* дисертантка висвітлює сутність питання формування крос-культурної компетентності в умовах полікультурної освіти; наведено тлумачення основних понять досліджень з наданням авторського тлумачення поняття «крос-культурна компетентність бакалаврів з міжнародних відносин»; окреслено особливості формування крос-культурної компетентності в практиці професійної підготовки бакалаврів з міжнародних відносин.

Уточнено понятійно-категоріальний апарат дослідження шляхом визначення змісту та співвідношення понять «крос-культурний», «міжкультурний» і «полікультурний», виявлення їхніх спільних та відмінних ознак.

Обґрунтовано авторське визначення поняття «крос-культурна компетентність бакалаврів з міжнародних відносин», яке розглядається як інтегративна професійно-особистісна характеристика, що охоплює систему цінностей, знань, комунікативних умінь, моделей поведінки та здатність до ефективної професійної взаємодії в полікультурному середовищі. Її структура поєднує лінгвістичний, етичний, соціально-комунікативний, психологічний і професійно-прикладний аспекти, забезпечуючи готовність майбутніх фахівців до конструктивної міжкультурної взаємодії в професійній діяльності.

У другому розділі *«Методологічні та методичні основи формування крос-культурної компетентності бакалаврів з міжнародних відносин»* дисертантка розглядає педагогічні умови формування крос-культурної компетентності бакалаврів з міжнародних відносин, визначає низку педагогічних умов, серед яких забезпечення крос-культурної спрямованості змісту професійної підготовки; упровадження предметно-мовного інтегрованого навчання та системи інноваційних педагогічних технологій; створення міжкультурного освітнього середовища закладу вищої освіти як простору постійної крос-культурної взаємодії; методологічні підходи і принципи формування крос-культурної компетентності бакалаврів з міжнародних відносин та характеризує компоненти структурно-функціональної моделі.

Методологічно-цільовий блок моделі визначає концептуальні засади формування крос-культурної компетентності бакалаврів з міжнародних відносин. Його основу становить сукупність загальнопедагогічних (системності, структурності, цілеспрямованості й свідомості, діалогічності, діяльності, наочності, індивідуалізації процесу навчання, інтегративності, поєднання різних форм організації освітнього процесу, відповідності форм і методів навчання поставленим цілям і змісту підготовки, полікультурності та контекстності) і спеціальних (етнокультурної відповідності, етнічної толерантності та мови як етнокультурного коду) принципів, які забезпечують цілісність, послідовність та ефективність освітнього процесу. Зазначені принципи реалізуються на основі системного, діяльнісного, синергетичного, особистісно орієнтованого, аксіологічного та компетентнісного підходів, що в сукупності забезпечують цілісність, практичну спрямованість і результативність професійної підготовки майбутніх фахівців з міжнародних відносин в умовах міжкультурної взаємодії.

Змістово-процесуальний блок моделі охоплює зміст, форми, методи та технології навчання, що забезпечують формування крос-культурної компетентності бакалаврів з міжнародних відносин. Наголошено, що важливу роль у формуванні крос-культурної компетентності відіграють інтерактивні методи навчання, серед яких кейс-метод, рольові та ситуаційні ігри, імітаційні вправи, дискусії, тренінги та метод портфоліо; сучасні педагогічні технології, зокрема CLIL-технології, інформаційно-комунікаційних технологій, технології портфоліо та проєктних технологій, які сприяють розвитку професійних, комунікативних і міжкультурних умінь майбутніх фахівців.

Діагностично-результативний блок містить компоненти, показники та рівні сформованості крос-культурної компетентності й забезпечує комплексне оцінювання результативності професійної підготовки.

Педагогічні умови в моделі розглядаються як наскрізний системоутворювальний чинник, що забезпечує взаємозв'язок і взаємообумовленість її структурних компонентів.

У третьому розділі *«Експериментальна перевірка ефективності формування крос-культурної компетентності бакалаврів з міжнародних відносин»* дисертантка висвітлює організацію та перебіг експериментальної роботи. Авторка докладно описує структуру експерименту, методiku збору емпіричних даних, статистичний аналіз результатів. Усього на різних етапах педагогічного експерименту взяли участь 365 студентів спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії». До експериментальної групи (ЕГ) було залучено 175 студентів Національного університету біоресурсів і природокористування України 2019 та 2020 років вступу. Студенти навчалися у семи академічних підгрупах, сформованих на етапі вступу, що забезпечило цілісність організації освітнього процесу та можливість системного впровадження розроблених педагогічних умов формування крос-культурної компетентності.

До контрольної групи (КГ) увійшли 190 студентів тієї самої спеціальності Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка та Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Формування академічних груп у цих закладах також здійснювалося на етапі вступу, що забезпечило їх організаційну зіставність з експериментальною групою. Підготовка студентів експериментальної та контрольної груп здійснювалася за ідентичними навчальними планами та робочими програмами навчальних дисциплін, що гарантувало єдність змісту професійної підготовки. Водночас у контрольній групі освітній процес реалізовувався за традиційною моделлю навчання без цілеспрямованого впровадження розроблених педагогічних умов і спеціальних методик формування крос-культурної компетентності.

Загальні висновки дослідження відповідають змісту завдань дослідження та висвітлюють положення, які дозволяють говорити, що дисертантка у науковій роботі в цілому досягла мети дослідження.

Дисертація є завершеною, самостійною науковою кваліфікаційною працею, що вирізняється науковою новизною, теоретичною й практичною значущістю, а її результати мають суттєве значення для розвитку педагогічної науки, теорії та методики професійної підготовки майбутніх фахівців з міжнародних відносин і можуть бути впроваджені в освітній процес закладів вищої освіти України.

Дисертація є комплексним дослідженням, що спрямоване на виокремлення, обґрунтування та експериментальну перевірку педагогічних умов формування крос-культурної компетентності майбутніх бакалаврів з міжнародних відносин. Оцінюючи найважливіші здобутки дисертаційного дослідження, варто вказати на такі результати, що мають вагомий цінність:

по-перше, цінним є здійснення комплексного, ціннісного педагогічного дослідження питання формування соціокультурної компетентності майбутніх фахівців з міжнародних відносин у закладах вищої освіти;

по-друге, цінність становить обґрунтована авторкою позиція щодо необхідності впровадження, відповідно до вимог сьогодення, комплексу взаємодоповнюваних технологій у закладах вищої освіти;

по-третє, розроблено структурно-функціональну модель формування крос-культурної компетентності майбутніх бакалаврів з міжнародних відносин та експериментально перевірено її ефективність.

Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо їх можливого використання. До найбільш значущих наукових результатів, одержаних О. Туріциною в дисертації, належать такі:

визначено, обґрунтовано й експериментально перевірено комплекс педагогічних умов формування крос-культурної компетентності бакалаврів з міжнародних відносин (забезпечення крос-культурної спрямованості змісту професійної підготовки; упровадження предметно-мовного інтегрованого навчання та системи інноваційних педагогічних технологій; створення міжкультурного освітнього середовища закладу вищої освіти як простору постійної крос-культурної взаємодії), спрямований на формування емоційно-ціннісного, когнітивно-пізнавального, діяльнісно-поведінкового та саморегулятивного компонентів і досягнення визначених рівнів її сформованості; розроблено структурно-функціональну модель формування крос-культурної компетентності, яка інтегрує мету та результати професійної підготовки, відображає взаємозв'язок її складників (змісту, методів, технологій і результатів), забезпечує їхню узгоджену взаємодію та цілісність процесу формування компетентності; схарактеризовано її блоки (методологічно-цільовий, змістово-процесуальний, діагностично-результативний), що забезпечують поетапність формування та діагностику компетентності;

уточнено зміст понять «міжкультурний», «полікультурний», «крос-культурний», «міжкультурна взаємодія», «полікультурне середовище» та обґрунтовано авторське визначення поняття «крос-культурна компетентність бакалаврів з міжнародних відносин»;

удосконалено методи і технології професійної підготовки бакалаврів з міжнародних відносин шляхом упровадження інтерактивних, імітаційно-ігрових, кейс-орієнтованих і тренінгових технологій, а також технологій предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL), що забезпечують моделювання ситуацій професійної міжкультурної взаємодії; конкретизовано структуру, компоненти, показники та рівні сформованості крос-культурної компетентності бакалаврів з міжнародних відносин;

набуло подальшого розвитку змістово-технологічне забезпечення формування крос-культурної компетентності бакалаврів з міжнародних відносин, що охоплює оновлення змісту фахових дисциплін, впровадження професійно-орієнтованих іншомовних практик, імітаційних і рольових форм навчання, кейс-методу, тренінгів, а також організацію міжкультурного освітнього середовища через діяльність наукових гуртків, дискусійних платформ і міжнародних комунікаційних практик.

Результати дослідження О. Туріциної мають суттєве теоретичне і практичне значення для розвитку педагогічної науки та вдосконалення професійної підготовки майбутніх бакалаврів з міжнародних відносин. Здобуті авторкою наукові положення збагачують теорію формування крос-культурної компетентності бакалаврів з міжнародних відносин, особливо в умовах інтенсивної технологізації освітнього процесу. Запропонована

структурно-функціональна модель розширює уявлення про зміст, структуру та механізми формування зазначеної компетентності у здобувачів вищої освіти.

Практична цінність дослідження полягає в тому, що розроблені авторкою методичні матеріали, компоненти освітніх програм, інтерактивні завдання можуть бути використані викладачами закладів вищої освіти під час організації освітнього процесу. Це сприятиме підвищенню рівня крос-культурної компетентності здобувачів вищої освіти, розвитку їх критичного мислення, емпатії та толерантності, що є надзвичайно важливим у контексті сучасних глобалізаційних процесів і євроінтеграційного напрямку розвитку української освіти.

Отримані у дисертації результати можуть бути впроваджені: у зміст освітньо-професійних програм підготовки майбутніх бакалаврів з міжнародних відносин у закладах вищої освіти; у розроблення навчально-методичних матеріалів і ресурсів для викладання освітніх компонент із крос-культурним компонентом; впровадження комплексу імітаційних і ситуаційних ігор для дисципліни «Іноземна мова», зокрема форматів Diplomatic Negotiations Game, United Nations Simulation, Crisis Management Simulation та моделей професійно орієнтованого ділового театру, спрямованих на інтеграцію мовної та крос-культурної складових професійної підготовки; у тренінгові програми із формування крос-культурної компетентності (переговори в крос-культурному середовищі, дипломатичний етикет, політкоректна комунікація, врегулювання конфліктів, міжнародні бізнес-комунікації, етика міжнародної взаємодії) з можливістю їх інтеграції в освітні компоненти та силабуси навчальних дисциплін, що дозволить покращити якість підготовки фахівців і сприятиме їхньому успішному професійному становленню.

Повнота викладення матеріалів дисертації у працях, опублікованих авторкою. Основні положення та результати дисертаційного дослідження відображено у 36 наукових публікаціях, з яких стаття у періодичному науковому виданні, включеному до міжнародної наукометричної бази даних Scopus, 5 статей у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, стаття у науковому виданні іншої держави, 29 тез наукових доповідей.

Зміст публікацій корелює з логікою дисертації, відповідає її меті й завданням, відзначається коректністю, цілісністю та достатнім рівнем узагальнення отриманих результатів. Публікації відображають основні етапи наукового пошуку, що забезпечує належний рівень апробації та повноту оприлюднення основних положень дисертації.

Висновки та пропозиції, що викликають певні сумніви, зауваження або вказують на окремі суперечності та можуть слугувати підґрунтям дискусії під час захисту дисертації. Поряд з позитивною оцінкою наукового та практичного значення здобутих О. Туріциною результатів, вважаємо за необхідне зазначити деякі дискусійні положення, а також висловити окремі побажання:

1. У першому розділі доволі повно окреслено здобутки науковців з питань, дотичних до тематики дисертації, проте узагальнень та умовиводів замало, а це посилює б наукову спрямованість виконуваного дослідження.

2. Декларуючи у тексті «порівняльний аналіз існуючих моделей», варто було б їх представити, наприклад, у додатках чи описово у тексті задля унаочнення та введення в широкий науковий обіг.

3. Виокремлені суперечності потребують реального розв'язання та ввідного представлення у тексті дослідження, що забезпечило б повноцінне розуміння їх вирішення під час здійснення дослідницького пошуку.

4. Представляючи анотацію, яка має на меті реферування результатів наукового пошуку та логіки їх отримання, доцільно було б акцентувати увагу на реальних здобутках, а не на описі окремого змістового контенту роботи.

Утім, зазначені зауваження, рекомендації і побажання можуть бути предметом для наукової дискусії та не применшують наукової новизни та практичної значущості дисертації.

Загальний висновок. Дисертація з теми: «Формування крос-культурної компетентності бакалаврів з міжнародних відносин» відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами) і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року (зі змінами), а її авторка Туриціна Олена Миколаївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка».

Рецензент професор кафедри фізичної культури і спорту Національного університету біоресурсів і природокористування України, доктор педагогічних наук, професор Наталія ТЕРЕНТЬЄВА